

2. Довбня В.М. Проблема людини у філософській антропології Костянтина Ушинського [Електронний ресурс] : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : 09.00.05 / В.М. Довбня. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський нац. ун-т, 2003. – Режим доступу: www.lib.ua-ru.net/diss/cont/29580.html (назва з екрану).

3. Рогова О.Г. Чинники духовно-морального виховання за антропологією К.Д.Ушинського [Електронний ресурс] / О.Г. Рогова. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Fkzh/2010_34/Rogova.pdf (назва з екрану).

4. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори / К.Д. Ушинський // Ушинський К.Д. Твори : в 6 т. / К.Д. Ушинський. – К. : Держ. учбово-педагогічне вид-во, 1954. – Т. 1. – С. 33–49; 43–103; 110–126; 148–165; 168–196; 207–208; 431.

5. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології / К.Д. Ушинський // Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори : у 6 т. / К.Д. Ушинський. – К. : Радянська школа, 1982. – Т. 1. – 339 с.

МАРТИНЕНКО І.І.

ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ НАУКОВЦІВ ТА МИТЦІВ СЛОБОЖАНЩИНИ ХІХ СТ.

Сучасні державотворчі процеси, що відбуваються в Україні, торкнулися не тільки найважливіших питань політичного й економічного розвитку, а і проблем розбудови національної освіти, головним завданням якої повинно стати формування нової генерації молоді, особистісними якостями якої стануть працелюбність, творчість, високорозвинута громадянськість, соціальна зрілість, здатність до трудових та героїчних подвигів в ім'я України. Вирішення вищезазначених проблем пов'язане із систематичним науковим вивченням нагромадженого досвіду, оскільки врахування досягнень і помилок у ретроспективному огляді дають змогу вдосконалити шляхи побудови гармонійної системи національної освіти в незалежній Україні.

У низці методів, які використовують історики педагогіки, важливе місце посідає історіографічний аналіз, що покликаний показати, як проходив розумовий процес у ході дослідження проблеми через праці різних учених; чи було в ньому поглиблення, приріст теоретичного і фактологічного знання про об'єкт дослідження, чи спостерігалися повороти назад.

Мета статті – дослідити історіографію проблеми національної освіти учнівської молоді у творчій спадщині науковців та митців Слобожанщини ХІХ ст.

Дослідження розвитку ідеї національної освіти в спадщині видатних представників науки та мистецтва Слобожанщини ХІХ ст. вимагало опрацювання значного масиву наукової літератури, яку умовно можна розподілити на три групи, першу з яких становлять загальнотеоретичні праці з історії України; другу – дослідження науковців, які висвітлюють сторінки боротьби прогресивної інтелігенції за розбудову вітчизняного шкільництва в різні історичні часи; третю – дисертації, предметом вивчення в яких стали напрями, форми та інші аспекти реалізації ідеї розбудови національної системи освіти в діяльності видатних діячів освіти, науки та культури

України в цілому й Слобожанщини зокрема впродовж періоду, що вивчається. У свою чергу, зазначені групи наукових джерел доцільно розглядати з урахуванням часу їх появи на науковому просторі, а саме: праці, які з'явилися в науковому обігу в дореволюційний період; розробки, які були видані за радянських часів, і, нарешті, наукова література сучасного періоду. Це дало можливість показати досліджуване явище фронтально, крізь призму його оцінок представниками різних епох.

У процесі наукового пошуку виявлено, що вперше боротьба вітчизняної інтелігенції за розбудову національної освіти знайшла відображення на сторінках дореволюційної літератури. Це праці видатних вітчизняних істориків Д. Багалія, М. Грушевського, Д. Донцова, І. Крип'яковича та ін. У переліку наукових розвідок вищезазначених учених передусім слід назвати працю М. Грушевського “Нариси історії українського народу”, у якій учений розробив періодизацію процесу українського відродження ХІХ ст. у контексті утвердження національної свідомості. Науковець виділив три стадії цього процесу: перша – провансальська – охоплює період з початку ХІХ ст. до утворення Кирило-Мефодіївського братства і характеризується поглибленим етнографічно-історичним інтересом тодішньої інтелігенції до народного побуту. Друга – період діяльності “братчиків” до і після їх арешту (40–70-ті рр. ХІХ ст.) – характеризується соціалізацією українства, тобто усвідомленням і розробкою інтелігенцією соціально-економічних, соціально-політичних та культурно-соціальних завдань розвитку українського суспільства. Третя – з 80-х рр. ХІХ ст. (термінологічного визначення немає) примітна тим, що національний рух “переводить” українську справу з утопічної всеслов'янської федерації на ґрунт реальних відносин на всій території українських земель під владою Російської та Австро-Угорської імперій, спрямовується на забезпечення українському громадянству вільного та успішного розвитку як нації [2]. З огляду на проблему, що вирішується, значний інтерес також становлять праці І. Лисяка-Рудницького “Нариси з історії нової України”, Д. Дорошенка “Нарис історії України”, О. Субтельного “Україна. Історія”, у яких українська історія ХІХ ст. подається як історія країни і народу та національного руху, які тісно переплітаються між собою.

До другої групи джерел ми зараховуємо праці педагогів-просвітян, які активно виступали за необхідність розбудови національної освіти, побудови навчання та виховання у школі на основі рідної української мови – “Нова школа”, “Позашкільна освіта” (С. Русова), “Національне виховання”, “Національність і національна школа”, “Ґрунтовні принципи народної школи”, “Проект української школи” тощо (Я. Чепіґа), “Історія освіти в Україні” (С. Сірополко) тощо.

У контексті дослідження обраного історико-педагогічного явища привертає увагу й розробка видатного вітчизняного педагога, історика М. Драгоманова “Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії”, в якій викладено думки щодо необхідності й організаційних засад розвитку народного українського шкільництва; наведено порівняльні дані

із Західною Європою та Росією. Особливу значущість набуває також праця професора Харківського університету М. Сумцова “Малюнки життя українського народного слова”, в якій учений здійснив науковий дослід “історичного розвою української мови із злучених з ним політичних, суспільних і побутових обставин”. Зазначимо, що вищеназвані праці, які написані на основі значної кількості цінних матеріалів, більшість яких втрачена, становлять особливий інтерес для сучасних педагогів та істориків педагогіки.

Аналіз історико-педагогічних джерел дає змогу стверджувати, що в період 20–80-х рр. ХХ ст. національне трактувалося як ідентичне соціалістично-радянському, партійно-класовому, інтернаціональному. Власне конкретно-національне, українське, не могло розглядатися інакше, ніж на фоні чи крізь призму загальносоціалістичного і радянського. А інтернаціоналізм декларувався як суто політичне гасло, у світлі якого суб’єктом інтернаціоналістських відносин виступали головним чином великі групи людей – класи, соціальні верстви, нації, народності [4, с. 6].

Головним завданням радянської школи та педагогічної науки, як відомо, було “виховування в душі пролетарського інтернаціоналізму, в душі безмежної відданості соціалістичній Батьківщині, ідеалам комунізму”. Такий “пролетарський інтернаціоналізм” у розумінні ідеологів марксистсько-ленінського вчення розумівся як “...боротьба проти націоналізму, шовінізму, космополітизму, національної замкнутості, вузькості, відчуженості” [4, с. 5–7]. У площині підготовки майбутнього покоління ідея виховання у душі інтернаціоналізму знайшла яскраве вираження у працях В. Леніна, у яких наголошувалося, що для того, “щоб бути соціал-демократом інтернаціоналістом, треба думати не тільки про свою націю, а вище неї ставити інтереси всіх, їх загальну свободу і рівноправність”. Наголосимо, що вищезазначена “ідея інтернаціоналізму” стала провідною для всієї науково-педагогічної літератури радянського часу. Так, Р. Еймонтова, досліджуючи роль студентства у національно-визвольному русі у другій половині ХІХ ст. у праці “Російські університети на рубежі двох епох”, підкреслює, що в “буржуазно-ліберальному українському русі помітно відчувався націоналістичний струмінь”. “Учасники гуртка Антоновича з властивими їм націоналістичними захопленнями, – зазначає дослідниця, – вважали, що викладання повинне здійснюватися виключно українською мовою. Драгоманов і деякі інші, визнаючи важливе значення російської культури, бачили в російській мові і літературі дієвий освітній засіб і для українських шкіл”. Українським революційним демократам, стверджує Р. Еймонтова, навпаки, була чужа національна обмеженість і характерне прагнення до співпраці з російськими і польськими революціонерами [9, с. 297].

Такої самої думки дотримувався і авторський колектив “Нарисів історії школи і педагогічної думки народів СРСР. Друга половина ХІХ ст.”, яка вийшла під редакцією О. Піскунова у 1976 р. У розділі ХV “Школа і педагогічна думка на Україні”, виділяючи та характеризуючи напрями руху за народну освіту на Україні, І. Пуха підкреслював, що ідеологи громад,

які створювалися в рамках ліберально-буржуазного націоналістичного напрямку (П. Куліш, М. Костомаров та ін.), «...протиставляли український народ російському, відстоювали ідею “безкласовості” української нації, розглядали освіту як засіб примирення “низів” з поміщиками і буржуазією, пропагували ідеї виховання мас у дусі православно-християнської релігії і беззаперечного підкорення “можновладцям”» [6].

Проведене дослідження дає змогу стверджувати, що в дисертаціях, захищених за радянських часів, діяльність української передової інтелігенції, її об'єднань у напрямі національного шкільництва або взагалі замовчувалася, або розцінювалася як реакційна та буржуазно-націоналістична. Отже, наведені вище факти дають змогу стверджувати, що панівна за радянських часів комуністична ідеологія унеможлиблювала об'єктивне дослідження історії вітчизняного шкільництва, зокрема проблеми внеску передової української інтелігенції в розбудову національної освіти у ХІХ ст.

Проведений науковий пошук свідчить, що початок 90-х рр. ХХ ст. позначився виходом у педагогічній періодиці низки публікацій, у яких порушувалося питання розбудови національної школи, національної освіти, наголошувалося на значущості формування національної самосвідомості молоді тощо, серед них: “Українська національна школа в регіоні”, “Проблеми національної самосвідомості молоді”, “Концепція української національної школи і проблеми викладання історії” тощо. Автори вищезазначених публікацій (М. Антоненко, Ю. Тараненко, О. Юрловський, М. Ярмаченко та інші) зауважували, що “національна школа має виступати важливим фактором відродження нації, виховання в молоді почуття національної самосвідомості й гідності, активним засобом боротьби з національним нігілізмом...”, зауважували, що “лише демократична, гуманна національна школа може виховати людину, здатну забезпечити перебудову українського суспільства, ... його рух шляхом прогресу” [8], підкреслювали, “...що найчастіше сприятливе підґрунтя для деформації у міжнаціональних відносинах, проявів національного екстремізму та егоїзму створює незрілість національної самосвідомості, невідповідності до розв'язання національно-культурних проблем” [1]. Зазначимо, що у 1990 р. було прийнято низку важливих законодавчих актів, таких як Концепція середньої загальноосвітньої національної школи України, Концепція розвитку національної вищої (післясередньої) освіти України, що визначили нові орієнтири розвитку української школи та засвідчили “...нове науково-педагогічне мислення, наявність глибоких і невідворотних перебудовчих процесів у галузі освіти, вищий рівень суспільної думки, визнання культуротворчої функції школи” [8].

Аналіз стану наукової розробки проблеми свідчить про те, що у визначений нами період досліджуване історико-педагогічне явище знайшло широке відображення в наукових працях загального характеру. У контексті аналізу обраного історико-педагогічного феномену передусім привертають увагу монографії з історії України Я. Грицака, О. Забужко, Я. Ісаєвича, В. Сарбея та інших, у яких аналізуються суспільно-політичні та соціально-

економічні аспекти боротьби українського народу за незалежність, за соціальні та політичні права тощо. Зауважимо, що характерним для цієї групи досліджень є намагання вчених не тільки дати визначення сутності понять “українська ідея”, “національна свідомість та самосвідомість”, а й визначити та обґрунтувати етапи формування національної свідомості в Україні в різні періоди її розбудови. Аналіз праць вищеназваних учених свідчить про однаковість їхніх думок щодо значущості ХІХ – поч. ХХ ст. у процесі становлення національної свідомості українців як культурного феномену, у розбудові основ національної школи та виховання.

Другу групу наукових розвідок, здійснених після проголошення України самостійною незалежною державою, представлено працями історико-педагогічного спрямування П. Ігнатенка, П. Кононенка, В. Кузя, О. Любара, Ю. Римаренко, М. Стельмаховича, О. Сухомлинської та ін., у яких розкрито концептуальні засади національного виховання.

У контексті аналізу досліджуваного феномену, насамперед, привертає увагу колективна праця “Основи національного виховання: Концептуальні положення”, автори якої наголошують, що “національне виховання – це виховання дітей на культурно-історичному досвіді рідного народу, його традиціях, звичаях і обрядах, багатовіковій виховній традиції, духовності; національне виховання є конкретно-історичним виявом загальнолюдського гуманістичного і демократичного виховання. Воно забезпечує етнізацію дітей як необхідну і невід’ємну складову їх соціалізації. Національне виховання духовно відтворює в дітях рідний народ, увінчує в підростаючих поколіннях як специфічне, самобутнє, що є в кожній нації, так і загальнолюдське, спільне для всіх націй світу. Українське виховання формує з дітей типових носіїв національної культури, творців історичного шляху рідного народу, вірних продовжувачів справ, заповітів батьків і дідів” [5].

З погляду на проблему, що досліджується, заслуговують на увагу й публікації Б. Ступарика, який займався вивченням еволюції ідеї національного виховання в українській педагогіці. Так, у праці “Національна школа: витоки, становлення” вчений наголошував, що національна школа має забезпечити не тільки виховання представника певного етносу, а й має виховати учнів, незалежно від їхньої національної належності, високоінтелектуальними патріотами України, відповідальними за її долю, готовими працювати для її блага і захищати від будь-яких посягань. Навчально-виховний процес у національній школі науковець розглядав як частину глобальної соціально-педагогічної системи, яка виховує нові покоління, від котрих залежатиме доля всієї цивілізації.

В організації навчально-виховного процесу в школі та позаурочний час, як підкреслював педагог, важливо виходити із того, що національна культура є вселюдським надбанням і багатством, а виховний процес у різних типах навчальних закладів повинен утверджувати єдність загальнолюдської і національної культур. Учений на основі глибокого вивчення та аналізу історико-педагогічної літератури дійшов висновку, що “виховання в національній школі має поєднувати виховання для потреб нації, виховання для пот-

реб держави, виховання для потреб всієї людської цивілізації”. Аналізуючи проблеми розвитку національної школи Б. Ступарик зауважив, що успіх школи у вихованні свідомих, самовідданих патріотів забезпечується єдністю народної і наукової педагогіки, вітчизняної та світової історії [7].

У переліку праць вищеназваної групи заслуговує на увагу дослідження українського вченого І. Зайченка “Проблеми української національної школи у пресі другої половини ХІХ – початку ХХ століття”, у якій висвітлено роль преси у формуванні теоретичних основ української національної школи кінця 50-х рр. ХІХ ст. – 1905 р. [3].

Особливий інтерес становлять і праці сучасних філософів, зокрема, І. Бичка, В. Лутая, М. Возняка, В. Жмира, М. Лука та інших, у яких висвітлено філософські аспекти проблеми національного виховання.

Третя група науково-педагогічних джерел сучасного часу представлена дисертаціями, предметом вивчення яких виступила науково-педагогічна, громадсько-просвітницька та мистецька діяльність видатних діячів культури, освіти і науки України періоду, межі якого збігаються з обраними нами. Зауважимо, що цю групу доцільно поділити на три частини: першу з них становлять історико-педагогічні праці, автори яких досліджують проблему формування громадянськості, національної свідомості та самосвідомості молоді різних типів освітніх закладів та різних вікових груп в Україні у рамках визначеного нами хронологічного періоду. Це роботи М. Чепіль, Н. Мещерякової та ін. Учені розкривають загальнотеоретичні питання й надають історичну панораму становлення проблеми формування національної свідомості в Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., висвітлюють суспільно-політичні та культурно-освітні передумови формування національної свідомості в дітей та молоді різних регіонів України, виділяють етапи розвитку теорії і практики формування національної свідомості, розкривають зміст виховної діяльності школи та висвітлюють роль сім’ї, церкви і громадських організацій у формуванні національної свідомості учнівської молоді досліджуваного періоду.

Другу частину вищезазначеної групи утворюють праці Л. Березівської, Л. Вовк, Н. Побірченко та інших, у яких аналізується діяльність вітчизняних громадських організацій, наукових товариств, освітніх комітетів, дія яких припадає на другу половину ХІХ – початок ХХ ст.; у контексті національної освіти і виховання учнівської молоді. Так, учені розкривають інтелектуальні пошуки української педагогічної громадськості зазначеного періоду у вирішенні проблеми надання освіти для дорослого населення, наголошуючи, що пріоритетною тенденцією теорії і практики освіти дорослих того часу була національна ідея; аналізують публіцистичну спадщину багатьох відомих українських діячів досліджуваного періоду. Крім того, в їхніх дослідженнях висвітлено культурно-національний характер педагогічної і науково-просвітницької діяльності громад; визначено головні позиції громадівців щодо розвитку національної освіти в Україні.

Третя частина праць представлена дисертаціями історико-педагогічного спрямування, предметом вивчення яких виступила науково-пе-

дагогічна, громадсько-просвітницька та мистецька діяльність видатних діячів культури, освіти і науки Слобожанщини ХІХ – початку ХХ ст. Це дослідження С. Золотухіної, О. Кін, О. Мартиненко, О. Микитюка та інших, в яких доведено, що С. Миропольський, О. Потебня, М. Сумцов та багато інших видатних вітчизняних педагогів, учених, громадських діячів, письменників проблему національної освіти і виховання учнівської молоді захищали до першочергових. Протягом тривалого часу всі вони неодноразово звертали увагу на потреби української школи і не тільки критикували антидемократичну політику уряду царської Росії, а й були активними діячами відродження національної школи.

Висновки. Таким чином, проведений науковий пошук дає змогу стверджувати, що для багатьох історико-педагогічних досліджень феномен розвитку проблеми національної освіти учнівської молоді у творчій спадщині видатних діячів науки та культури Слобожанщини ХІХ ст. ще не став предметом наукового вивчення. Знайдені джерела, які умовно можна поділити на три групи, не розкривають головних положень та особливостей розвитку досліджуваного явища та мають певні недоліки.

Література

1. Антоненко М. Проблеми національної самосвідомості молоді / М. Антоненко // Радянська школа. – 1991. – № 2. – С. 5–9.
2. Грушевский М. Очерки истории украинского народа / М. Грушевский. – Киев : Либідь, 1990. – 490 с.
3. Зайченко І.В. Проблеми української національної школи в пресі другої половини ХІХ – початку ХХ століття : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук / І.В. Зайченко. – К., 1996. – 414 с.
4. Заслуженюк В. Інтернаціональне виховання в школі / В. Заслуженюк. – К. : Радянська школа, 1975. – 140 с.
5. Основи національного виховання: Концептуальні положення / В. Кузь, Ю. Руденко, З. Сергійчук та ін. – К., 1993. – Ч. 1. – 152 с.
6. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Вторая половина ХІХ в. / [Ш.И. Ганелин, Л.Д. Голубковских, П.В. Горностаев и др.]; отв. ред. А.И. Пискунов. – М. : Педагогика, 1976. – С. 381–382.
7. Ступарик Б.М. Національна школа: витоки, становлення / Б.М. Ступарик. – К. : ІЗМН, 1998. – 336 с.
8. Тараненко Ю. Концепція української національної школи і проблеми викладання історії / Ю. Тараненко // Радянська школа. – 1991. – № 3. – С. 70–75.
9. Эймонтова Р. Русские университеты на грани двух эпох. От России крепостной к России капиталистической / Р. Эймонтова. – М. : Наука, 1985. – 349 с.

МАТВЄЄВА О.О.

ПРОБЛЕМА ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ ТА ЇЇ ВІДОБРАЖЕННЯ В ОСВІТНІЙ ПРАКТИЦІ ПРАДАВНІХ ЦИВІЛІЗАЦІЙ

Актуальність теми статті зумовлена тим, що в наш час зростає увага учених та практиків-педагогів до використання процедур педагогічної діагностики в освітньому процесі. Сучасна наукова література розглядає педагогічну діагностику як компонент професійної педагогічної діяльності,